

УДК 340.1

ПОНЯТТЯ Й СИСТЕМА ПРИНЦИПІВ ЮРИДИЧНОГО ПРОЦЕСУ

Дмитро СЛИНЬКО,

кандидат юридичних наук, доцент,
професор кафедри теорії та історії держави і права
Харківського національного університету внутрішніх справ

SUMMARY

Theoretical research of development of representations is conducted in article about principles of legal process. The analysis of the legal literature in which approaches to understanding this categories are studied is carried out. The author offers under principles of legal process to understand наиболее generalised legal requirements which have initial value, directly display cognizable laws, define directions of practical actions. The author has considered system of principles of legal process, has spent their classification.

Key words: legal process, procedural activities, right principles, principles of legal process.

АНОТАЦІЯ

У статті проводиться теоретичне дослідження розвитку уявлень про принципи юридичного процесу. Здійснюється аналіз юридичної літератури, присвяченої вивченню підходів до розуміння цієї категорії. Принципи юридичного процесу визначаються як найбільш узагальнені правові вимоги, що мають відправне значення, безпосередньо відображають пізнані закономірності, визначають напрями практичних дій залучених до їх реалізації суб'єктів юридичного процесу. Розглядається система принципів юридичного процесу, проводиться їх класифікація.

Ключові слова: юридичний процес, процесуальна діяльність, принципи права, принципи юридичного процесу.

Постановка проблеми. Кожне правове явище має власну систему координат, і юридичний процес не є винятком. Саме принципи юридичного процесу певним чином визначають його сутність, зумовлюють мету й завдання в правореалізаційній і правотворчій, правоохоронній діяльності. Дослідження принципів юридичного процесу неможливе без дослідження принципів права загалом, оскільки процес, хоча й має специфічні риси, є частиною правової системи з притаманними їй якісними характеристиками. Однією з таких характеристик є принципи юридичного процесу. На рівні загальносоціальних пріоритетів принципи права та юридичного процесу взаємодіють, доповнюють один одного, збігаються за ступенем значущості. Крім того, процесуальні принципи визначають вид і зміст процесу; дають змогу визнати єдність процесу; під час реалізації є показником правового стану; визначають рівень правової досконалості процесуальної форми.

Актуальність теми. Поняття принципів права є однією з актуальних проблем сучасної юридичної науки. І це не випадково, оскільки саме в принципах права відображена його сутність у всьому різноманітті. Крім того, важливість цієї проблеми пов'язана з відсутністю єдиних уявлень щодо теоретичного поняття «принцип права», а також визначенням і виявленням принципів права в юридичній діяльності, зокрема в юридичному процесі. Проблема принципів процесу є однією з найбільш суперечливих і недосліджених [1, с. 15]. Це викликано, по-перше, відсутністю в правничій літературі єдності поглядів щодо поняття принципів процесу; по-друге, відсутністю опису статичної й динамічної структури їхньої системи; по-третє, низьким ступенем дослідження взаємодії принципів і відсутністю відповіді на питання щодо місця та ролі кожного з принципів у межах їхньої загальної системи; по-четверте, не вирішено багато проблемних питань, які пов'язані з недоліками реалізації вимог системи принципів на різних стадіях процесу [2, с. 312]. На думку П.Є. Недбайла, особливість теорії держави і права як науки полягає у виробленні нею основних, теоретичних, принципів, які дають нові знання, у тому числі для розвитку спеціальних юридичних наук, слугують засобом перетворення дійсності. Під час побудо-

ви системи науки загальної теорії держави і права потрібно виходити також із її теоретичних принципів. Система науки – це система знань про предмет цієї науки, яка впорядкована на підставі певних теоретичних принципів і відбиває закономірності внутрішнього розвитку самої науки [3, с. 78]. Наведена точка зору відзначає значущість і фундаментальну змістовність принципів юридичного процесу, оскільки їх можна розглядати як методологічну, універсальну категорію. Немає такої сфери, де б не діяли принципи як фундаментальні засади.

Метою статті є загальнотеоретичне дослідження принципів юридичного процесу, їх системи. Зазначена мета зумовила відповідну сукупність завдань: проаналізувати розвиток уявлень про принципи права загалом і процесуальні принципи зокрема; охарактеризувати сутність і природу принципів юридичного процесу; визначити їх систему.

Вклад основного матеріалу дослідження. Дослідження принципів юридичного процесу є неможливим без вивчення принципів права загалом, оскільки процес, хоча й має специфічні риси, є частиною правової системи з притаманними їй якісними характеристиками. Однією з таких характеристик є принципи юридичного процесу. На рівні загальносоціальних пріоритетів принципи права та процесу взаємодіють, доповнюють один одного, збігаються за ступенем значущості. Одночасно, як відзначає О.В. Фатхутдінова, принципи юридичного процесу характеризуються як основа його реальності, дієвості та єдності [4]. Отже, процесуальні принципи визначають вид і зміст процесу; дають змогу визнати єдність процесу; під час реалізації є показником правового стану [5, с. 13]; визначають рівень правової досконалості процесуальної форми [4].

У загальнотеоретичній науці термін «принцип», як правило, використовується в етимологічному значенні як засада, вихідне положення будь-якого явища (учення, організації, діяльності тощо) [6, с. 75]. А.А. Пухтецька зазначає, що поняття «принцип» у європейських країнах усталено вживається починаючи із середніх віків, беручи початок від давньофр. «principe» і лат. «principium»,

які, у свою чергу, є похідними від лат. “princeps” – лідер, імператор [7, с. 8].

Основні принципи, уважає С.Д. Гусарев, – це основні засади, вихідні положення, які відображають сутнісні властивості права [8, с. 22–27]. У свою чергу, А.М. Колодій, який дослідив принципи права та розробив новий теоретичний підхід до цієї категорії, визначає, що принципи права є відправними ідеями його буття, що виражають найважливіші закономірності й підвалини цього типу держави і права. Крім того, автор зазначає, що вони є однопорядковими з сутністю права і становлять його головні риси, відрізняються універсальністю, вищою імперативністю й загальнозначимістю, відповідають об’єктивній необхідності побудови та зміцнення певного суспільного ладу [9, с. 345].

В.М. Селіванов слушно зазначає, що принципи права не лише пов’язують право з наявними мораллю, культурою, економікою, ідеологією, політикою тощо, а й покликані забезпечувати єдність різних власне юридичних форм і процесів, правових ідеалів, ідей, концепцій, теорій, у яких виявляється політична сутність цього права як демократичного або, навпаки, тоталітарного [10, с. 292].

На думку С.П. Погребняка, в основі кожного принципу права лежить певна ідея, яка втілюється в соціальних практиках, поступово набуваючи визнання та вимагаючи реформ чинного порядку. Це надає можливість характеризувати принципи як ідеї, що стали вимогами в процесі їх історичного розвитку. Крім того, під час характеристики принципу зазвичай звертають увагу на те, що він, поперше, являє собою ідею, положення, вимогу, а по-друге, він є не простим положенням (ідеєю, вимогою), а основним, засадничим, фундаментальним, вихідним, загальним, керівним, відправним, провідним, чільним [11, с. 396].

Принципи знаходять своє відображення насамперед у свідомості законодавців, суддів, інших суб’єктів правотворчості та правозастосування [12, с. 662]. Крім того, принципи права фактично виявляють себе через діяльність юристів у відповідній правовій системі [13], а в правових актах принципи лише знаходять своє підтвердження [11, с. 397; 14, с. 689–704]. В ідеалі принципи мають окреслювати згоду всіх членів спільноти щодо права і збігатися із розумінням спільнотою категорій «правильно» й «неправильно» [15, с. 32]. Розуміння певних ідей як принципів права пов’язане з почуттям справедливості, що з часом сформувалося в представників юридичної професії та суб’єктів права, а не залежить від конкретного рішення вповноваженого органу. Від збереження цього почуття правомірності залежить підтримання сили відповідних принципів права [16, с. 71]. З одного боку, принципи права відображають його об’єктивні властивості, зумовлені закономірностями розвитку цього суспільства й усією сукупністю властивих йому інтересів, потреб, суперечностей і компромісів між різними групами та верствами населення. З іншого боку, у принципах права втілюється його суб’єктивне сприйняття членами суспільства, їхні моральні і правові погляди, вимоги, висловлені в різних теоріях, ученнях, концепціях праворозуміння. Тому принципи повинні розглядатися з позицій сформованого в юридичній науці загального уявлення щодо об’єктивного й суб’єктивного в праві [17].

Оскільки під принципами розуміють найважливіші вияви демократизму нашого суспільства, основним завданням якого є побудова правової держави [18, с. 66], на нашу думку, варто також відзначити, що в період реформування правової системи та законодавства роль принципів права значно зростає. Беручи до уваги, що в цей період чинне законодавство не може швидко й ефективно реагувати на зміни суспільних відносин, правові принципи є інструментом регулювання відносин у соціумі. Вони

необхідні для заповнення та подолання прогалів і слугують орієнтиром для формування нового законодавства й виправлення вже чинного.

Крім того, значення правових принципів полягає в тому: вони визначають загальні тенденції розвитку правової системи та її складових, сприяють єдності і стабільності чинної системи права [19, с. 46]; сприяють урегулюванню правовідносин шляхом обмеження їх правом [20, с. 170]; є підставою для об’єднання правових норм у єдину галузь права [19, с. 46]; є необхідним елементом процесу реалізації нормативних приписів суб’єктами права; виконують роль вихідного елемента під час заповнення прогалів у законодавстві [21, с. 98]; слугують відправним елементом у процесі зіставлення вітчизняного права з правом зарубіжних країн [22].

Також за допомогою юридичних принципів відбувається своєрідне саморегулювання всієї правової системи, забезпечується взаємоузгодженість і взаємодія її складових. Наприклад, у правозастосовній діяльності принципи виконують функцію критерію оцінювання фактичних обставин справи з метою обґрунтування правозастосовного акта.

Загальні принципи права є основою будь-якої юридичної конструкції [23]. Отже, принципи юридичного процесу є основою для дослідження такої конструкції, як юридичний процес, із погляду системного підходу до його розуміння.

Оскільки принципи юридичного процесу є складовою системи принципів права, вони об’єктивно зумовлені відносинами, що склалися в суспільстві. Процесуальні принципи формуються в результаті вивіреної, аргументованої й обґрунтованої діяльності вповноважених суб’єктів, унаслідок пізнання закономірностей процесуальної діяльності. Як основні нормативні положення вони визначають структуру та суттєві ознаки процесу, його загальний зміст, побудову, природу, методи здійснення уповноваженими особами їхніх повноважень [18, с. 66]. Закріплені в нормах права, вони набувають значення найбільш загальних правил діяльності учасників [24, с. 64–69]. Наявність власних принципів підтверджує, що юридичний процес є самостійним правовим явищем. Процесуальні принципи слугують орієнтиром для сучасного процесуального законодавства, створюють тенденції розвитку юридичного процесу, є мірилом законності процесуальної діяльності уповноважених суб’єктів. Варто відзначити, що навіть закріплення принципів процесу в нормативно-правових актах є лише способом їх випробування та основою для подальшого вдосконалення [25, с. 3–10]. Крім того, ці принципи знаходяться в тісній взаємодії, взаємному зв’язку й кожен принцип виконує свою функцію, взаємодіючи з іншими принципами процесу.

Визначаючи принципи процесуальної діяльності, В.М. Горшенев стверджує, що вони слугують певними орієнтирами, указниками, дотримання яких забезпечує нормальне та однакове здійснення традиційних і нетрадиційних юридичних процесів. За його думкою, принципи юридичного процесу є особливою сукупністю об’єктивних і суб’єктивних начал, керівних ідей і пізнаних закономірностей, спрямованих на досягнення оптимальних варіантів будь-якої процесуальної діяльності [26, с. 153–154].

О.Г. Лук’янова визначає процесуальні принципи як теоретично обґрунтовані й законодавчо закріплені основні правові ідеї, що висловлюють демократичну та гуманістичну сутність юридичного процесу [27, с. 184–185].

У свою чергу, В.В. Навроцька пропонує розуміти під принципами процесу безпосередньо закріплені в законі основоположні ідеї, найзагальніші положення, що відзначаються стабільністю й системністю, визначають

сутність, зміст і спрямованість діяльності суб'єктів процесу, спосіб і процесуальну форму їх діяльності, порушення яких обов'язково має тягти за собою настання відповідних юридичних наслідків [28, с. 23].

На жаль, зараз відбувається збільшення кількості процесуальних норм без урахування їх доцільності, якісної впорядкованості, гарантованості [29]. Без належної систематизації, пізнання наявних зв'язків і взаємозумовленості принципів процесу відповідна якісна впорядкованість є практично неможливою.

Варто відзначити, що дослідження принципів юридичного процесу в правничій літературі має, як правило, галузевий характер. Ці дослідження пропонують поділ процесуальних принципів за функціональною ознакою на організаційні (принципи судоустрою) та функціональні (принципи судочинства). Чіткого розмежування між цими групами принципів провести неможливо, оскільки їх розподіл має формальний характер: один принцип може виступати і як принцип судоустрою, і як принцип судочинства [30, с. 28].

Окремі автори основою дослідження процесуальних принципів пропонують уважати джерело їх нормативного закріплення, на підставі цього розрізняють конституційні принципи (закріплені в Конституції) та неконституційні (закріплені в інших нормативних актах) [31, с. 49–50; 32, с. 68–70; 33, с. 73]. Але в цьому випадку постає питання некоректності формулювання щодо «неконституційності» окремих принципів і питання щодо пріоритетності конституційних принципів над іншими.

Крім того, у загальній теорії права принципи права розглядаються з огляду на їх матеріалізацію у праві. Мається на увазі текстуальне закріплення принципів у нормативно-правових актах шляхом безпосереднього їх формулювання в нормах чи приписах права та змістове закріплення шляхом виведення принципів права зі змісту нормативно-правових актів. Аналогічну класифікацію принципів доцільно застосувати й у юридичному процесі, оскільки це підкреслює важливість процесуального значення окремих принципів. У свою чергу, С.Я. Фурса пропонує встановлювати на науковому рівні значущість того чи іншого принципу, пропагувати їх нормативне закріплення з урахуванням їх значущості, співвідношення та взаємозалежності [18, с. 79]. В.Я. Тацій також звертає увагу на важливе значення закріплення процесуальних принципів у нормативно-правових актах [34, с. 62].

Інший спосіб, тобто змістове закріплення, передбачає виведення принципів зі змісту норм права. Ці принципи мають абстрактний характер, за їх допомогою регулюються найбільш загальні суспільні відносини та виражені загальні напрями, тенденції правового регулювання. У механізмі правового регулювання вони виступають у діалектичній єдності з принципами, які отримали текстуальне вираження, тому приниження їх значення є неприпустимим. Так, принципи законності й справедливості притаманні будь-якому інституту права, навіть якщо вони текстуально не закріплені у відповідній галузі законодавства [35, с. 406].

Запропоновану класифікацію певною мірою підтримують учені-процесуалісти Р.О. Куйбіда та В.І. Шишкін. На їхню думку, принципи процесу потрібно розмежовувати за способом закріплення на писані (конституційні та законодавчі) й неписані [36, с. 238–240].

С.О. Волосенко наголошує на необхідності розмежування принципів процесу, які доцільно запроваджувати в норми законодавства, і принципів, що мають теоретичний характер і не можуть бути закріплені нормативно. Неможливість закріплення принципів у нормативно-правових актах учений пояснює їх значенням, більш широким, ніж процедура розгляду юридичної справи [37, с. 130–131].

Ураховуючи викладене вище, необхідно звернути увагу на те, що досить часто визначені в теоретичних джерелах принципи мають суб'єктивні вади й лише пройшовши випробування часом шляхом широкого оприлюднення та обговорення, стають загальнодоступними й загальновизнаними. У випадку порушення зв'язку між теорією та нормотворчою діяльністю нормативний акт лише відображає наміри законодавчого органу, а не застосовується. Як відзначає С.Я. Фурса, доцільно чітко відмежовувати, що згідно з принципами можуть діяти не всі категорії суб'єктів правовідносин. Так, посадові особи державних органів повинні діяти відповідно до норм законодавства, а не керуватися відповідними принципами [18, с. 65].

В.Г. Пепелюк пропонує систематизувати принципи процесу на підставі ступеня соціального регулювання. Наразі серед процесуальних принципів він розрізняє загальносоціальні, загальнопроцесуальні та спеціальні. До загальносоціальних автор зараховує принципи гуманізму, взаємної відповідальності держави й суспільства, законності, доцільності, справедливості, рівноправності. Під загальними принципами процесу він розуміє об'єктивну істину, публічність, самостійність прийняття рішень, змагальність, контроль, безпосередність розгляду справи, поєднання колегіальності й одноосібності тощо. Принципи, які відображені в тематичних законах, що регулюють управлінську діяльність у відповідних сферах суспільного життя, і підзаконних актах, учений зараховує до спеціальних. Це такі принципи, як обмеженість доступу до відомостей; залучення органу до розгляду справи; дієвість зацікавлених осіб; дійсних можливостей [38, с. 92–147].

Беручи до уваги оригінальність запропонованої систематизації та її перспективність для подальших досліджень, варто погодитися із думкою С.В. Потапенка, який відзначає, що вказана класифікація є занадто об'ємною за змістом, а наведені автором спеціальні принципи так чи інакше знаходять своє відображення в ході реалізації як загальносоціальних, так і загальнопроцесуальних принципів, тому виділяти їх в окрему групу не доцільно [35, с. 404].

У практичному плані є важливим поділ принципів за сферою поширення, який викликає чи найбільше суперечок серед правників. Принципи діляться залежно від того, на яку сферу суспільних відносин вони поширюються: загальноправові принципи (поширюють свою дію на право загалом і характеризують особливості його змісту); міжгалузеві (виражають зміст певних груп галузей); галузеві принципи (характеризують зміст певних галузей); принципи правових інститутів [39, с. 105–106]. З указаною класифікацією погоджується низка науковців [40, с. 9; 41, с. 22]. Водночас інші правники вважають, що принципів правових інститутів і стадій існувати не може, оскільки це суперечить єдності процесу. Ця думка обґрунтовується тим, що процесуальні принципи процесу поширюють свою дію на всю галузь права, складовими якої є процесуальні інститути й норми [42, с. 25].

М.Й. Штефан, проводячи класифікацію процесуальних принципів, використовує як критерій їх «дію в системі права» [43, с. 31]. У цьому контексті «дія в системі права» та «сфера поширення на суспільні відносини» є ідентичними ознаками, за якими здійснюється поділ принципів на групи [1, с. 18].

Певним кроком уперед у напрямі вивчення принципів юридичного процесу є дослідження в загальній теорії права міжгалузевих принципів. Указані принципи є основними керівними положеннями, які закріплені в праві та визначають внутрішню єдність і напрям розвитку норм, спрямованих на регулювання подібних правовідносин

і відображених у кількох галузях права. О.Л. Захаров відзначає необхідність дослідження принципів процесу на основі процесуальних міжгалузевих принципів [19, с. 112]. До міжгалузевих загальнопроцесуальних принципів, які діють у кількох галузях процесуального права, як уважають О.І. Галаган, Д.П. Письменний, В.А. Кройтор, належать змагальність сторін і свобода в поданні ними до суду своїх доказів і в доведенні перед судом їх переконливості; рівність перед законом і судом; безпосередність дослідження показань, речей і документів; забезпечення права на оскарження процесуальних рішень, дій чи бездіяльності; диспозитивність; гласність і відкритість судового провадження та його повне фіксування технічними засобами; розумність строків; мова, якою здійснюється провадження [1, с. 18; 44, с. 170–171].

В.М. Баландін і А.О. Павлушина об'єднують принципи юридичного процесу в три групи: загальні процесуальні принципи, родові принципи та видові принципи [45, с. 27–30].

Натомість М.В. Максютін, досліджуючи принципи юрисдикційного процесу, погоджується з точкою зору В.М. Баландіна та А.О. Павлушиної, і ділить їх на загальні, родові й видові принципи [46, с. 92–94].

На нашу думку, указана диференціація принципів юридичного процесу є неповною, оскільки за такого підходу дослідження принципів неюрисдикційних процесів залишається поза увагою.

Оскільки всі принципи пов'язані між собою та взаємозумовлені у своєму існуванні і своїй дії [47, с. 16–28; 48 с. 24], будь-яка класифікація процесуальних принципів є досить умовною, але можливою. Підставою подібної класифікації може виступити загальність принципів для матеріального й процесуального права.

При цьому система процесуальних принципів повинна відповідати певним вимогам, до яких варто зарахувати такі [26, с. 156]: 1) несуперечність, тобто неприпустимість двох взаємовиключних тверджень як логічного наслідку з одного й того самого посилання; 2) повноту, яка передбачає наявність положень, достатніх для виведення з них усіх істинних суджень цієї системи поглядів; 3) незалежність, тобто невідність кожного основного положення з одного-порядкових положень тієї самої системи; 4) вирішувальність, тобто встановлення можливості виведення чи невиведення зі сформульованих положень будь-якого іншого, сформульованого в термінах конкретної системи [49, с. 27].

Грунтовна спроба сформулювати принципи була здійснена прихильниками широкого розуміння юридичного процесу в колективній монографії «Теорія юридичного процесу». У зазначеній роботі принципи процесуальної діяльності вчені-науковці діляться так: загальні принципи (ті, які притаманні всім формам діяльності органів держави); принципи процесуальних проваджень (ті, що відображають специфіку предметної характеристики процесуальної діяльності); принципи процесуальних стадій (ті, що характеризують аспекти функціонально-логічної послідовності процесуальної діяльності).

На думку авторів, до загальних принципів юридичного процесу доцільно зарахувати принцип здійснення правових форм діяльності спеціально уповноваженими суб'єктами-організаторами, принцип рівності в юридичному процесі, принцип всебічності, об'єктивності й повноти процесуальної діяльності, принцип гласності юридичного процесу тощо. До принципів процесуальних проваджень дослідники зараховують такі: принцип безпосередності, принцип диспозитивності, принцип єдиноначальності. Відповідно, до принципів стадій юридичного процесу в роботі зараховано принцип поєднання громадських і професійних засад у процесуальній діяльності, принцип таємниці здійснення окремих повноважень [26, с. 157–158].

А.І. Ляхова також серед принципів юридичного процесу виокремлює загальні принципи, принципи процесуальних проваджень і принципи процесуальних стадій [50, с. 16–18].

На нашу думку, подібний підхід до класифікації принципів юридичного процесу є найбільш логічним та універсальним, таким, що дає змогу відійти від галузевого підходу до систематизації принципів.

Проаналізувавши позицію В.М. Горшенєва та врахувавши традиційну класифікацію принципів за галузевою ознакою, їх поділ на загальноправові, міжгалузеві, галузеві, О.В. Фатхутдінова запропонувала здійснити класифікацію принципів за ступенем поширеності й значення на загальні, родові та видові. До загальних зараховано принципи законності, справедливості, верховенства закону, захисту інтересів суб'єктів процесу, процесуальної рівності, гласності й професіоналізму. У свою чергу, критерієм поділу родових принципів на принципи правотворчості та правозастосування є сфера процесуальної діяльності. На думку О.В. Фатхутдінової, видові принципи виявляються в юрисдикційному процесі. Серед них звернуто увагу на принципи здійснення правосуддя судом, незалежність суддів, інституційність юрисдикційного процесу, безперервність процесу, наявність преюдиційних фактів, безпеку суб'єктів судочинства тощо [4].

Автори академічного курсу теорії держави і права у своєму підручнику запропонували поділ принципів юридичного процесу на загальноправові, що належать до юридичного процесу як частини права; загальнопроцесуальні, які властиві саме юридичному процесу в усіх його видах; видові, за якими здійснюються окремі види юридичного процесу [51, с. 639–642].

Висновки. Як нам видається, під принципами юридичного процесу потрібно розуміти найбільш узагальнені правові вимоги, що мають відправне значення, безпосередньо відображають пізнані закономірності, визначають напрями практичних дій залучених до їх реалізації суб'єктів юридичного процесу.

На нашу думку, доцільно визначити основним критерієм класифікації принципів юридичного процесу його дію в системі права. Використовуючи цей критерій, виокремити загальні та спеціальні принципи юридичного процесу.

Уважаємо, що до загальних принципів юридичного процесу варто зарахувати принципи, спрямовані на розкриття сутності, характеру, природи юридичного процесу. Ця група процесуальних принципів відображає суттєві риси процесуальної діяльності, її основні форми; утілює основні риси та цілі, загальні закономірності й специфічні особливості, властиві юридичному процесові. Загальні принципи юридичного процесу відображають істотні закономірності процесуальної діяльності як комплексної системи, є визначальними для принципів, характерних для різновидів процесуальної діяльності, і принципів, притаманних стадіям цієї діяльності. До цієї групи ми пропонуємо зарахувати такі принципи: законності; поваги й дотримання прав особистості; формальної процесуальної рівноправності; процесуальної відповідальності та її невідворотності; процесуальної справедливості; гласності й відкритості; поєднання публічних і приватних інтересів; взаємної відповідальності держави та особи за порушення норм процесуального права; здійснення юридичного процесу тільки уповноваженими суб'єктами; наукової обґрунтованості й професіоналізму юридичного процесу.

До спеціальних принципів, на нашу думку, доцільно зарахувати принципи, які відображають функціональну спрямованість різновидів юридичного процесу (принципи окремих видів юридичної діяльності) та визначають

організаційні особливості, специфіку засобів і методів здійснення процесуальної діяльності на окремих її стадіях (принципи стадій юридичного процесу).

Так, за функціональною спрямованістю серед принципів юридичного процесу, як нам видається, потрібно виокремити принципи установчої, правотворчої, правозастосовної, інтерпретаційно-правової й контрольно-наглядової діяльності. Відтак установча діяльність здійснюється за принципами поступовості та послідовності; засвідчуваності; територіальності. Правотворчій діяльності притаманні принципи: дотримання компетенції під час прийняття нормативно-правових актів; погоджувального начала; голосування; контролю; системності. У свою чергу, правозастосовна діяльність здійснюється за принципами: поєднання усності й писемності; поєднання одноосібної та колегіальної компетенції; свободи оскарження рішень, дій чи бездіяльності вповноважених суб'єктів; здійснення правосуддя виключно судом; незалежності вповноважених суб'єктів, які здійснюють правозастосовну діяльність; змагальності; безпосередності. Інтерпретаційно-правова діяльність характеризується використанням принципів: об'єктивності й неупередженості; конкретизації; систематичності; усебічності (повноти); телеологічності (цілеспрямованості); ідентичності (однаковості). До принципів контрольно-наглядової діяльності належать принципи: результативності; оперативності; об'єктивності; плановості; забезпечення єдності законності; захисту прав і свобод.

Беручи до уваги організаційні особливості, специфіку засобів і методів здійснення процесуальної діяльності на окремих її стадіях, доцільно виокремити такі принципи стадій юридичного процесу: письмової форми закріплення; правової кваліфікації; засвідчення результату; строковості (терміновості).

На нашу думку, подібний підхід до визначення системи принципів юридичного процесу надає можливість провести їх диференціацію, визначити їх відносну самостійність, автономність і окреслити сферу застосування. Крім того, принципи дають змогу визначити характер і основні закономірності юридичного процесу. Виступаючи в якості базових, основоположних цінностей та орієнтирів, принципи юридичного процесу діють у всіх його видах, відображають його сутність і тенденції розвитку.

Список використаної літератури:

1. Кройтор В.А. Система принципів цивільного процесуального права / В.А. Кройтор // Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ. – 2008. – Вип. 42. – С. 15–22.
2. Тимченко Г.П. Структура і функції вчення про систему принципів цивільного процесу / Г.П. Тимченко // Держава і право. – 2007. – Вип. 36. – С. 306–312.
3. Юридическая процессуальная форма. Теория и практика / под ред. П.Е. Недбайло, В.М. Горшенева. – М., 1976. – 280 с.
4. Фатхутдінова О.В. Теоретико-правові проблеми юридичного процесу : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.01 «Теорія та історія держави і права; історія політичних та правових учень» / О.В. Фатхутдінова. – К., 2000. – 16 с.
5. Драма российского закона / [Ю.А. Тихомиров, В.П. Казимирчук, Н.П. Медведев и др.] ; отв. ред. В.П. Казимирчук. – М. : Юридическая книга, 1996. – 144 с.
6. Общая теория государства и права. Академический курс : в 3 т. / отв. ред. проф. М.Н. Марченко. – 2-е изд., перераб. и доп. – М. : Зерцало-М, 2001. – Т. 2. – 2001. – 528 с.
7. Пухтецька А.А. Європейські принципи адміністративного права та Європейський адміністративний простір (науково-інформаційне видання) / А.А. Пухтецька. – К. : Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького НАН України, 2007. – 87 с.

8. Гусарев С. Нормативні принципи юридичної практичної діяльності / С. Гусарев // Право України. – 2005. – № 8. – С. 22–27.

9. Колодій А.М. Конституція і розвиток принципів права України (методологічні питання) : дис. ... докт. юрид. наук : спец. 12.00.02 / А.М. Колодій. – К, 1998. – 391 с.

10. Селіванов В.М. Право і влада суверенної України: методологічні аспекти : [монографія] / В.М. Селіванов. – К. : Видавн. Дім «Ін Юре», 2002. – 724 с.

11. Правова доктрина України : у 5 т. – X. : Право, 2013. – Т. 1 : Загальнотеоретична та історична юриспруденція / [В.Я. Тацій, О.Д. Святоцький, С.І. Максимов та ін.] ; за заг. ред. О.В. Петришина. – 2013. – 976 с.

12. Мальцев Г.В. Социальные основания права / Г.В. Мальцев. – М. : Норма, 2007. – 800 с.

13. Скурко Е.В. Принципы права в современном нормативном правоупонимании / Е.В. Скурко. – М. : Юрлитинформ, 2008. – 200 с.

14. Правова система України: історія, стан та перспективи : у 5 т. / за заг. ред. М.В. Цвіка, О.В. Петришина. – X. : Право, 2008. – Т. 1 : Методологічні та історико-теоретичні проблеми формування і розвитку правової системи України. – 2008. – 728 с.

15. Аллан Т.Р.С. Конституційна справедливість. Ліберальна теорія верховенства права / Т.Р.С. Аллан ; пер. з англ. – К. : Вид. дім «Киево-Могил. акад.», 2008. – 385 с.

16. Дворкін Р. Серйозний погляд на права / Р. Дворкін ; пер. з англ. – К. : Основи, 2000. – 520 с.

17. Недбайло П.Е. Объективное и субъективное в праве / П.Е. Недбайло // Известия высших учебных заведений. Серия «Правоведение». – 1974. – № 1. – С. 14–25.

18. Теорія нотаріального процесу : [науково-практичний посібник] / за заг. ред. С.Я. Фурси. – К. : Алерта ; Центр учбової літератури, 2012. – 920 с.

19. Захаров А.Л. Межотраслевые принципы права / А.Л. Захаров. – Самара : Самарское отделение Литфонда, 2004. – 238 с.

20. Бергель Ж.-Л. Общая теория права / Ж.-Л. Бергель ; пер. с франц. Г.В. Чуршукова ; под общ. ред. В.И. Даниленко. – М. : Nota bene, 2000. – 576 с.

21. Алексеев С.С. Теория права / С.С. Алексеев. – М. : БЕК, 1995. – 320 с.

22. Малейн Н.С. Правовые принципы, нормы и судебная практика / Н.С. Малейн // Государство и право. – 1996. – № 6. – С. 12–18.

23. Кожевников С.Н. Право публичное и частное / С.Н. Кожевников // Международное публичное и частное право. – 2005. – № 2. – С. 2–4.

24. Цивільний процес. Академічний курс : [підручник] / за заг. ред. С.Я. Фурси. – К. : КНТ, 2009. – 416 с.

25. Волосенко С.О. Правове значення принципів цивільного процесу / С.О. Волосенко // Юриспруденція: теорія і практика. – 2006. – № 1 (15). – С. 3–10.

26. Теория юридического процесса / под ред. В.М. Горшенева. – X., 1985. – 192 с.

27. Лукьянова Е.Г. Теория процессуального права / Н.Г. Лукьянова. – М. : Инфра-М, 2003. – 240 с.

28. Навроцька В.В. Засади диспозитивності та її реалізація в кримінальному процесі України : [монографія] / В.В. Навроцька. – Л. : Львівський держ. ун-т внутр. справ, 2010. – 440 с.

29. Малько А.В. Ограничивающая функция юридического процесса / А.В. Малько // Юриспруденция. – 1995. – № 4. – С. 11–19.

30. Проблемы судебного права / [А.А. Мельников, Н.Н. Полянский, В.М. Савицкий, М.С. Строгович] ; под ред. В.М. Савицкого. – М. : Наука, 1983. – 224 с.

31. Советский уголовный процесс : [учебник] / [Б.Т. Безлепкин, Ю.Н. Белозеров, В.П. Божьев, С.В. Бородин и др.] ; под ред. С.В. Бородина. – М. : Изд-во Акад. МВД СССР, 1982. – 578 с.

32. Советский уголовный процесс. Вопросы Общей части / [Н.А. Акинча, Ц.М. Каз, В.М. Корнуков, А.С. Ландо и др.] ; под ред. В.Я. Чеканова. – Саратов : Саратов. ун-т, 1986. – 192 с.
33. Чельцов М.А. Советский уголовный процесс / М.А. Чельцов. – М. : Госюриздат, 1951. – 511 с.
34. Кримінальний процес : [підручник] / [Ю.М. Грошевий, В.Я. Тацій, А.Р. Туманянц та ін.] ; за ред. В.Я. Тацій, Ю.М. Грошевого, О.В. Капліної, О.Г. Шило. – Х. : Право, 2013. – 824 с.
35. Потапенко С.В. Система принципів адміністративного процесу України та проблеми їх класифікації / С.В. Потапенко // Форум права. – 2010. – № 2. – С. 403–408. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://nbuv.gov.ua/UJRN/FP_index.
36. Авер'янов В.Б. Основы административного судочинства та адміністративного права : [підручник] / В.Б. Авер'янов, Н.В. Александрова, О.А. Банчук ; за заг. ред. Р.О. Куйбіди, В.І. Шишкіна. – К. : Старий світ, 2006. – 576 с.
37. Волосенко С.О. Джерела формування та значення принципів цивільного процесу в Україні / С.О. Волосенко // Часопис Київського університету права. – 2007. – № 3. – С. 127–132.
38. Перепелюк В.Г. Адміністративний процес. Загальна частина : [навчальний посібник] / В.Г. Перепелюк. – Чернівці : Рута, 2003. – 367 с.
39. Алексеев С.С. Проблемы теории права: Основные вопросы общей теории социалистического права / С.С. Алексеев. – Свердловск, 1972. – Т. 1. – 1972. – 396 с.
40. Шутенко О.В. Проблемы диспозитивности в гражданском судочинстве : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.03 «Гражданское право, семейное право, гражданский процесс, международное частное право» / О.В. Шутенко. – Х., 2003. – 19 с.
41. Семенов В.М. Понятие и система принципов советского гражданского процессуального права / В.М. Семенов // Сб. ученых трудов. – Свердловск, 1964. – Вып. 2. – С. 179–239.
42. Андрушко А.В. Принцип диспозитивности гражданского процессуального права Украины : [монография] / А.В. Андрушко. – Х. : Консум, 2006. – 170 с.
43. Штефан М.Й. Цивільний процес : [підручник] / М.Й. Штефан. – 2-ге вид., перероб. та доп. – К. : Вид. дім «Ін Юре», 2001. – 696 с.
44. Галаган О.І. Поняття та система засад (принципів) кримінального провадження / О.І. Галаган, Д.П. Письменний // Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ. – 2013. – № 4. – С. 167–172. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvknuvs_2013_4_24.
45. Баландин В.Н. Принципы юридического процесса / В.Н. Баландин, А.А. Павлушина ; под общ. ред. В.М. Ведяхина ; Волж. ун-т. – Тольятти : Изд-во ВУиТ, 2001. – 152 с.
46. Максютин М.В. Теория юрисдикционного процесса : [монография] / М.В. Максютин ; под ред. : В.И. Авсеенко. – М. : Изд-во Моск. психолого-социал. ин-та, 2004. – 200 с.
47. Колодій А. М. Принципи права України : [монографія] / А.М. Колодій. – К. : Юрінком Інтер, 1998. – 208 с.
48. Гражданский процесс / под ред. М.К. Треушников. – М., 2003. – 720 с.
49. Елисейкин П.Ф. Предмет судебной деятельности в советском гражданском процессе: его понятие, место и значение : автореф. дис. ... докт. юрид. наук : спец. 12.00.03 «Гражданское право и процесс» / П.Ф. Елисейкин. – Л., 1974. – 31 с.
50. Ляхова А.И. Принципы процессуального права : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.01 «Теория и история государства и права; история учений о праве и государстве» / А.И. Ляхова. – Белгород, 2011. – 22 с.
51. Теорія держави і права: Академічний курс : [підручник] / за ред. О.В. Зайчука, Н.М. Оніщенко. – К. : Юрінком Інтер, 2006. – 688 с.